

ll. *torell* (contaminada per *tomar* 'caure', més aviat que per *turmell*, *torm*, és clar que no pot venir de *tom* 'volum') *Tomellar*, *tomello*, V. *timó* (planta) *Toment*, *tomentós*, V. *tondre* *Tomera*, V. *tomàquet* *Tomia*, V. *anatomia* (ANA) *Tomversa*, V. *tombar* *Ton*, pron., V. *tu*

TONA, nom antic i dialectal de les bótes, o d'una mena de barril, germà del fr. i oc. *tona*, del ll. tardà TŪNNA id., pres del cèlt. TUNNA 'pell, cotna', d'on després 'bot', i en fi 'barril, bóta'. □ 1.ª doc.: 947.

«*Tonam unam vini*» en un doc. pall. llatinitzat relatiu al poble de Cerbi (Colle. Moreau, cit. *Onom. Cat.*); o en la postdata d'un pergami de 949 (copiat més lligiblement en el Cartulari) relatiu al terme de Cervelló: «item dono --- cubos 2 et tonnas 2, ara (?) una, exada una, cavago uno ---» (*Cart. StCugat I*, § 30, p. 29.6f.); «ad Guillen sacer dimito *tona* I, et pels I; et ad ipsos clericos de Ozro [Ceuró?, V. d'Ora?], *tona* una et tina una» Solsona, 1094 (BCEC 1909, 21); «habeat *tona* una de vi ---» Malgrat, 1112 (BCEC 1907, 23); «una *tona* vini quod est efusum propter suam culpam» [Solsona?] a. 1126 (BCEC 1909, 175); en la donació d'un alou de Segarra (Guardialada), «in super dono vobis unum cub et una *tonna* --- et una calhèria et cramasces et folador» a. 1129 (RBiblgCat. VII, 13); «medietatem de mea *tonna* apud ipso vino qui intus est» a. 1148 (*Cart. StCugat III*, p. 160); «--- ad pauperes vergonnosos --- uno baril et una ola de aram et uno escanno --- una *tonna* rouiça et --- una *tonna maior* ---» a. 1163, MiretS (*TemplH*, 224).

Després ja van dominant les escriptures en català pur, com una de Segarra del S. XII: «trascen lo vi de la *tona*, e portaren-lo-sse-n ---», PPUjol (*Doc. Vg. Urg.*, 6.4); «2 *tones* grans, en la una ha un cercle trençat, e en l'altre à obs una doga ---» a. 1373 (MiretS, *TemplH*, 556); en un doc. de 1373, segarenc (potser altre paràgraf del mateix) es parla dels MUIGS (*muys*) d'una *tona* (BABL VI, 199). Pel que fa al ros de *tona*, i als drets que pagava a Bna., segons la tarifa de 1271 (§ 22), veg. ROS.

Després es continuaria usant, almenys en comarques del Centre-Nord del Princ. (inv. vigatans de 1413 i 1452, i un de 1575 publ. a Girona), DAG., i més en textos del cat. occid. (*AlcM*); i a Balaguer, mj. segle xv, «--- una *tona* de vi de 10 somades ---» (*Fi del Comte d'Urgell*, 10). Sempre en preponderà l'ús en cat. occid. i avui a penes es manté usual més que a l'Urgellet i sobretot el Pallars, Jussà i Sobirà: en efecte no sols fou la resposta a 'bóta de vi' a tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera, i fins 'bóta' de qualsevol cosa i de tota mena (*tóna*, 1932-4), sinó que així ho he sentit pertot en aquella comarca i en alguna de veïna.

El tractament de la NN és normalment *ŋ* en català, i en tot cas en cat. or., si bé fou més aviat *n* dental en cat. occid., en tot el Pirineu, i en mossàrab; en certes condicions tots dos resultats podien sobreixir en la zona de l'altre, i per més que sempre vagi tendir a predominar *ny*, en alguns casos no fou així. La do-

cumentació del nostre mot indica vella i fins general autoctonia, per més que el comerç amb França (on el resultat és *n* tant al S. com al N.), afavorís la forma amb *n*, sobretot tractant-se de vi.

Tonne fou mot d'abast més general, normal i permanent en francès, *tona* en llengua d'oc. També mossàrab *tyinna* «doliu», *RMa.* (137 i a l'altra part); allà tingué gran prosperitat el diminutiu *tonel* fr. ant. i oc. [S. XII] (avui fr. *tonneau*), que passà manllevat a Espanya, en cast. *tonel* [fi S. XIII] i, antigament, més encara arag. [1396] i gall.-port. [mj. S. XIII], on abunda més que a Castella, a l'E. Mj.

TŪNNA es troba amb el sentit de bóta o barril ja en glosses llatines (Diez, *Wb.*, 321; *REW*, 8986; *FEW*; *CGL*). És un mot comú al gaïlo-romànic i al germànic, on és propi, des de llurs fases més antigues, de tots els idiomes occidentals, i fins apareix a la fi de l'E. Mj. en escandinau; però romangué estrany als dialectes més conservadors de l'alt-al.; i el fet d'haver conservat intacta, en aquests, la seva *r*- inicial ja en denuncia el caràcter adventici; i és que ja, en termes generals, una *r*- inicial germànica no pot ser la resposta d'una *r*- cèltica i romànica. Això ja indueix a pensar que pertot fou d'origen cèltic.

En cèltic les diverses llengües insulars presenten un mot provinent d'una base TŪNNA, amb el significat de 'pell', 'cotna del porc', 'crosta, superfície', que en gal·lic degué pendre el sentit de 'bot, odre', d'on després 'bóta, barril' (Thurneysen, *Keltorum.*, 87; Kluge, s. v. *tonne*); des d'aquí va passar al romànic i va propagar-se al germànic.

Altrament en el seu sentit primitiu el mot es conservà directament en el portuguès *tona* 'clovell, clofolla', 'tel', 'superfície', gall., leon. *tona* 'tel de la llet', amb aplicació literària a tota mena de tels, tints o pàtines: «o tempo engalanou c'umha *tona* d'ouro e prata o velho castelo feudal» (Alf. R. Castela, 1926; cf. Lúgrís, *Gram. Gal.*, p. 128). Quant al nom de la nostra vila de *Tona*, també podria ser d'origen cèltic, en un sentit o altre (comparació dels turons de Tona amb bótes capgirades, o crosta terrosa d'aquells terrenys), però tenint en compte la *ɔ* de la grafia antiga *Tonda*, probablement no fantasia notarial, només podem sentir-nos segurs que és d'origen pre-romà, cèltic o no (Cor., *Festschr. Jud* 1943, 569, n. 1; E. T. C. I, 225).

Modernament s'ha decidit restaurar l'ús de *tona* en la llengua comuna, per a una unitat de cabuda de l'interior d'una nau, i per a una unitat de pes homòloga, igual a 1000 kg.; veg. el raonament d'aquesta restauració en Fabra, *Conv. Filol.* VI, 13; i Ruyra, *O. C.*, 865-6. L'ús de *tonelada* és, doncs, castellanisme.

DERIV.: *Tonell*. No és d'ús general en el cat. central, però sí que s'ha usat i s'usa més o menys pertot com a terme de boters i vinaters (en tot cas cal condemnar en absolut la forma acastellanada *tonel*, *toneler*, *-el-ria*), i llavors no pas amb el valor de 'bóta': sinó amb la distinció ben explicada per Careta: «*bóta* és el vas de fusta encercolat, més gruixut del mig que dels caps, y *tonell* el que és ample de la base y va afuant-se». Ja n'hi ha dades des del S. XIII: «sagin 3 *tonels* et una